

TEORIJA KRIZE POSLE KRIZE

Igor Mladenović

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Srbija

✉ igor.mladenovic@eknfak.ni.ac.rs

Dragoslav Kitanović

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Srbija

✉ dragoslav.kitanovic@eknfak.ni.ac.rs

UDK
338.124.4
Pregledni rad

Apstrakt: Globalni ekonomski sistem i svetska kriza su realnost, a otud i izazov za savremenu ekonomsku nauku koja treba da pruži valjan odgovor na njegov razvoj i izlazak iz krize. Vladajuća ekonomska teorija i metodologija (neoliberalna paradigma) na ovom planu pokazuje ozbiljne defekte, pa se u radu nastoji da pokaže da je relativna priroda ekonomske nauke u tome što iskazuje društvene predrasude svoga vremena. Demistifikacija ideoloških i političkih temelja onoga što se danas u ekonomiji smatra „objektivnim znanjem“ moguće je samo afirmacijom nove naučne metodologije ekonomske nauke, tj. nove filozofije ekonomije. Cilj rada je da se podstaknu razmišljanja i različiti pogledi na ovu temu.

Primljeno:
18.10.2013.
Prihvaćeno:
20.02.2014.

Cljučne reči: globalni ekonomski sistem, svetska kriza, tehnološki determinizam, institucionalni determinizam, finansijalizacija, metodološka paradigma, demistifikacija, metodološki individualizam, metodološki holizam, kritički pristup.

Uvod

Globalni ekonomski sistem je danas realnost, pa zakonitosti njegovog funkcionisanja postaju predmet ozbiljne naučne analize. Naročitu pažnju u tom izučavanju valja pokloniti globalnoj ekonomskoj krizi, jer kriza realnosti uvek na videlo iznosi i krizu njene teorije. Neki ekonomisti smatraju da prvoj krizi svetske ekonomije XXI veka odgovara preneti kriza ekonomske nauke iz XX veka. Kada je teško napraviti jasnu granicu između teorije i njenog metoda, logično je tada krizu ekonomske nauke vezati za krizu njene vladajuće metodološke paradigme. Ovaj rad ima za nameru daleko više da podstakne razmišljanja na ovu temu, nego da pruži neke definitivne odgovore na postavljena pitanja.

Tehnološki determinizam u teoriji krize

Prethodne krize, ma kako one po obimu i prirodi nisu bile kao današnja, označavale su i preokrete u ekonomskoj nauci. Ekonomska nauka je, po pravilu, tada učinila velike iskorake. Tako posle Velike svetske krize 30-ih godina prošlog veka nastaje dominacija kejnzijanskih i socijalističkih ideja u regulisanju ekonomskog života, a posle stagflacije 70-ih pobeđuju ideje deregulacije i stavovi neoliberalne ekonomije.

Savremena globalna ekonomska kriza čini se kao da nema uobičajen, prvenstveno ciklični karakter (bar za sada), ili je on izgubio prvo i najznačajnije mesto i po tome je slična jedino Velikoj svetskoj krizi 1929. godine¹. Poznato je da ciklični karakter krize („kreativna destrukcija“) proizilazi iz same prirode ekonomskog sistema i njegove težnje da se vremenom modifikuje i razvija. Savremena kriza je prvenstveno sistemska, a potom možda i cikličnog karaktera. Sistemski karakter je rezultat činjenice da svetsku privredu danas karakterišu krupni i teško rešivi strukturni problemi koji zadiru u samu suštinu (dubinu) funkcionisanja globalnog ekonomskog sistema, tj. u filozofiju njegovog razvoja. Kad god se vidi da su problemi kontinuirani i široko rasprostranjeni, kao što je to u slučaju američkog finansijskog sistema, može se zaključiti samo jedno: problemi su sistemski. Vol strit može privući pre visokim novčanim nagradama i isključivim usmerenjem na profit nego fer podelom manjka morala, ali sveobuhvatnost problema ukazuje da postoje fundamentalne pukotine u sistemu (Stiglic, 2013, str. 15). Ono što razlikuje ovu krizu od bezbroj drugih koje su joj prethodile tokom prošlih četvrt veka bila je oznaka koju je nosila: „Proizvedeno u Sjedinjenim Američkim Državama“. SAD su poslednji put, piše Stiglic, izvezle ozbiljnu krizu tokom Velike depresije 1930-ih godina, pa ovu sada.

Globalna kriza već pokazuje da tehnološka varijanta i verzije uzroka krize imaju ozbiljne nedostatke u svojoj argumentaciji. Sve više se sumnja u postulat da su tehnološke promene (tj. smene vladajućih tehnoloških paradigmi) ključni faktor razvoja i krize. Ozbiljno se zamera nedovoljno uvažavanje institucija u tehnološkim promenama, pa se tako sumnja i u univerzalni karakter „Kouzove teoreme“, tj. u karakteristike transakcionih troškova. Predstavnici tehnološkog determinizma priznaju uticaj i drugih faktora, te njihovo kumulativno dejstvo na nastanak krize, ali im daju drugostepeni i marginalni značaj (Dementev, 2010, str. 64).

Takav stav prema drugim faktorima krize čini neobjašnjivim savremeni odnos i vezu između realnog i finansijskog sektora u svetskoj ekonomiji.

¹ Slična je i po tome što je Velika svetska kriza takođe započela sa finansijskom krizom da bi se ona pretvorila u ekonomsku. Ekonomska je izazvala socijalnu, a ova političku (dolazak autoritativnih režima u Nemačkoj i Italiji, Drugi svetski rat i nastanak zemalja socijalističkog lagersa).

Naime, u finansijskoj sferi su nastale takve institucionalne inovacije koje su u početku obezbeđivale visoki tempo tehnološkog progressa i ekonomskog rasta. Kada se finansijska sfera osamostalila od realne sfere, njeni proizvodi i institucije dovele su do nezabeležene krize, o čemu je u literaturi dosta napisano. Mnogo toga je napisano o ludosti finansijskog sektora u preuzimanju rizika, o tome kako su finansijske institucije opustošile privredu, kao i o fiskalnim deficitima koji su iz toga nastali. Vrlo malo je napisano o „deficitu morala“ koji je bio u osnovi svega toga, a koji je razotkrila kriza i koji bi mogao biti veći od fiskalnog deficita, pa čak i teži za ispravljanje. Neumitna trka za profitom i dizanje u visine traganja za sopstvenim interesom možda nisu stvorili blagostanje kako je očekivano, ali su doprineli nastanku deficita morala (Stiglic, 2013, str. 309-310).

Drugi, slični globalni ekonomski proces označen je kao finansijalizacija (*finansialization*). Naime, poznato je da u svetu postoji nekoliko tipova tržišta (i berzi): robno, novčano i tržište kapitala. Pre nastanka krize ona su funkcionisala odvojeno i samostalno po sopstvenim zakonima i specijalizovanim agentima. Danas su ta tržišta isprepletana, utiču jedni na druge, a kapital se slobodno seli između njih, pa se tako javljaju i sasvim novi instrumenti poslovanja. Posledica ovakvih tokova na berzama je transformacija logike formiranja cena materijalnih dobara kojima se trguje. Logika ekonomije se polako isčauje. Uzmimo za primer naftu koja se od tipičnog proizvoda robne berze pretvara u instrument finansijskog tržišta. Njena cena sada nije rezultat samo kretanja ponude i tražnje za nafom, nego i valutnih kretanja (špekulacija). Početkom 2011. godine spojile su se DEUTSCHE BÖRSE i NYSE EURONET, a takođe i LONDON STOCK EXCHANGE GROUP i TMX GROUP. Kao komercijalne firme sa ogromnim kapitalom (merenim u trilionima), orjentisane su na maksimizaciju profita, pre svega na račun uvećanja obima špekulativne trgovine. Zato objektivnost berzanskih cena podleže ozbiljnoj sumnji. Složen institucionalni proces njihovog formiranja indukuju krupni igrači (marketmejkeri) (Bafet, Klark, 2006, str. 196). Oni kontrolišu skrivene institucionalne mehanizme, preko kojih kotiranje hartija od vrednosti može ići gore ili dole nezavisno od ekonomskog stanja kompanija (Kaminikos, 2005, str. 37). Tako nastala finansijska tržišta i fiktivni kapital posmatraju se potpuno kao autonomne i prirodne pojave (Sornette, 2002, str. 54). Zato vrlo ubedljivo deluju autori koji govore o endogenim faktorima berzanskih kriza. Endogeni ili egzogeni (tehnološki faktori) u ovakvim situacijama samo pospešuju širenje finansijske krize. Institucionalne modifikacije svetske berzanske trgovine i stvaranja fiktivnog kapitala, u ovom slučaju, mogu samo umanjiti oštrinu krize, ali ne i ukinuti endogene protivurečnosti. Modifikacijama će se samo uvećati potencijal za sve veće i dublje buduće krize.

Novi proizvodi finansijske sfere (finansijski derivati) počinju da funkcionišu nezavisno od realne sfere te ozbiljno usporavaju njen rast i postaju glavni

uzročnik globalne krize. Ovakva institucionalna struktura počinje da se uspostavlja od sredine 60-ih godina 20. veka, kada nastaju značajne promene u finansijskom sektoru koje predstavljaju osnovni generator neizvesnosti u ekonomiji (Minski, 2008, str. 320). Reč je o izrazito nestabilnoj strukturi, koja, s vremena na vreme, nužno iziskuje intervenciju Centralne banke i kooperativnih vlasti u cilju prevazilaženja periodičnih finansijskih kriza. Osnovni izvori ovakvih promena, prema Minskiju predstavljale su profitne mogućnosti koje su otvorene finansijskim inovatorima u okviru datog seta institucija. Profit je postao raspoloživ inovatorima u finansijskom sektoru, jednako kao i inovatorima u realnom sektoru, što je uz kontinuirani pad profitne stope i rast troškova u realnoj sferi predstavljalo značajan impuls kapitalu. Pronalaženje novih oblika finansijskih aktivnosti postaje najunosniji vid ekonomske aktivnosti. Date okolnosti kojima Minski objašnjava promene u finansijskoj strukturi savršeno odgovaraju efektima procesa koga Palieu prepoznaje kao „finansijalizaciju“. Finansijalizacija podrazumeva proces kojim finansijska tržišta, finansijske organizacije i finansijska elita stiču veći uticaj nad ekonomskom politici kom i ekonomskim ishodima (Palleu, 2007, str. 25).

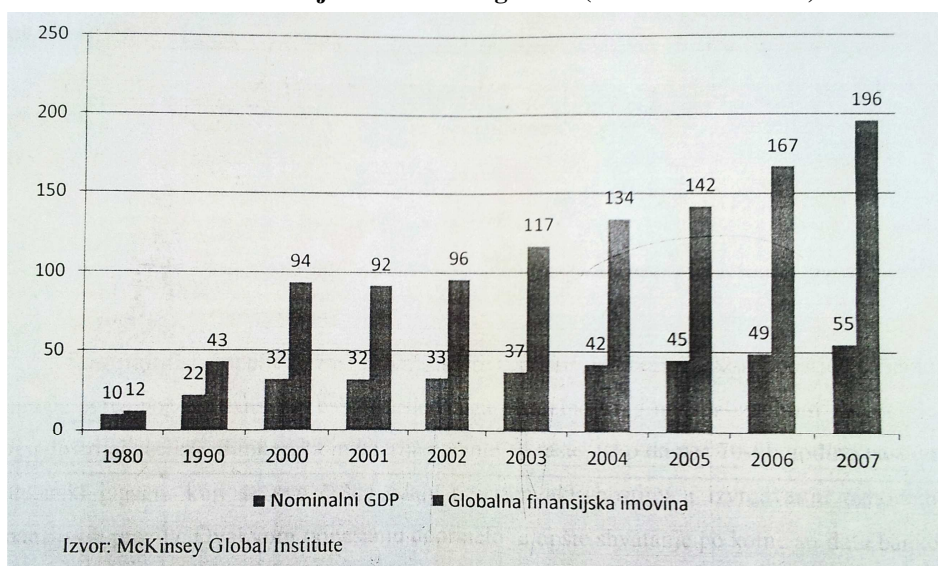
Tabela 1. Efekti „finansijalizacije“ (podaci iz 2006., u trilionima dolara)

Ukupni derivati širom sveta (nominalno)	415
Globalna finansijska sredstva	167
Bruto svetski proizvod (u PPP dolarima)	77
Sredstva 1000 najvećih banaka u svetu	74
Imovina menadžmenta širom sveta (500 najvećih menadžera)	64
Domaća tržišna kapitalizacija (svih berzi)	52
Finansijsko bogatstvo pojedinaca (visoke neto vrednosti)	37
Ukupna devizna aktiva banaka širom sveta	26.2
Finansijska sredstva koja drže američka domaćinstva	21.8
Aktiva američkih penzionih i investicionih fondova	18.5
Američka sredstva u ostatku sveta	14.4
Ukupne obaveze američkih domaćinstava	13.4
Materijalna sredstva američkih nefinansijskih korporacija	13.4
Američki GDP	13.2
Finansijska sredstva američkih komercijalnih banaka	10.2
Bruto tržišna vrednost derivativnih ugovora	9.7
Ukupne obaveze američkih saveznih vlasti	6.2
Finansijsko bogatstvo milijardera	3.5
Inostrana devizna tržišta, dnevni promet	4.0
Imovina suverenih fondova	3.0
GDP Afrike u PPP dolarima	1.8
Imovina pod upravom hedž-fondova	1.7

Izvor: Dumenil, G., Levy, D. (2011) *The crisis of neoliberalism*, Harvard University Press

Finansijalizacija utiče na funkcionisanje ekonomskog sistema, kako na makro, tako i na mikro planu, pri čemu: 1) Raste značaj finansijskog sektora nad realnim sektorom; 2) Otpočinje transfer prihoda iz realnog u finansijski sektor; 3) Dolazi do porasta nejednačenosti prihoda, a što dovodi do stagnacije zarada. Razmere efekata ovih procesa su ogromne. Tako je po podacima iz 2006. godine nominalna vrednost globalne finansijske imovine 2,1 puta veća od bruto svetskog proizvoda, dok je u odnosu na istu veličinu ukupna vrednost derivata širom sveta gotovo 5,5 puta veća. Slika je daleko jasnija ukoliko se iste veličine uporede sa društvenim proizvodima pojedinih zemalja. Tako je ukupna finansijska aktiva po vrednosti, 12,6 puta veća u odnosu na američki GDP, dok je 92,7 puta veća u odnosu na GDP Afrike.

Slika 2. Finansijsko i realno bogatstvo (u trilionima dolara)

Ukoliko se posmatra iskustvo SAD rast finansijskog sektora moguće je pratiti preko trenda sektorskog povećanja profita. Naime kako je pokazano na slici 2 udeo finansijskog sektora u korporativnom profitu u SAD je dupliran u razmaku od dve decenije. Nastaje potreba za jakom državnom intervencijom i regulativom u finansijskoj sferi. Tako sada nastaje jedna nova situacija: za produžetak krize podjednako mogu biti krivi i tržište (tržišne greške) ali i država (državne greške).

Mnogobrojni strukturni problemi (strukturni debalansi) kao obeležja krize takođe se ne mogu objasniti isključivo tehnološkim determinizmom. Navodimo najznačajnije: debalans između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju na primeru SAD i Kina. Problem Amerike, kao centra velikih rashoda i ogromne

potrošnje, i Kine, kao zemlje štednje (akumulacije) i proizvodnje, danas postaje svetski problem broj jedan (Ferguson, 2008, str. 2). Veoma blisko ovom toku je kretanje kapitala iz centra ka periferiji, umesto obrnuto kako je to bilo do pre 100 godina.

Kao strukturni debalans u literaturi se često pominje protivurečnost kratkoročnih i dugoročnih interesa kompanija. Konkretnije, povećan interes za kapitalizacijom firme umanjuje realno povećanje produktivnosti rada. Kapitalizacija je kriterij za uspešnost menadžera i formiranje bonusne politike korporacije, a produktivnost kriterij rasta opšteg blagostanja naroda. Ovi, i mnogi drugi debalansi, koje nismo naveli, posebno one iz socijalne sfere, govore da je svetska finansijska kriza samo *sintetički izraz i pojavni oblik* ispoljavanja svih ovih strukturnih problema i debalansa. Potrebna je duboka insitucionalna reforma svih ovih sektora i nova socijalna struktura koja bi bila u skladu sa tehnološkom bazom postindustrijskog društva.

Tehnologija versus institucije

Tehnološki determinizam neoklasične tradicije nastao je u radovima R. Soloua. Kritikujući Harod-Domarov model (u kome se dokazuje da je kapital ključni faktor rasta), Solou dokazuje da su tehnološke promene (tj. tehnološki progres), osnovni faktor rasta i pada privredne aktivnosti. Za period 1909-1949. godina društveni proizvod po glavi SAD je udvostručen, a 87,5% tom rastu je doprineo tehnički progres (Solow 1957, str. 320).

Savremeni ekonomski mejnstrim smatra da samo promene u ljudskom i materijalnom kapitalu (kao autonomni procesi) imaju ključnu ulogu u napretku. Do nedavno su politički sistemi i insitucionalna infrastruktura smatrani zadatim, te bez nekog značajnog uticaja na rast. No, kada su se pojavila pitanja kako razumeti: zašto su zapadne zemlje postale bogate; zašto je Engleska izgubila tehnološko liderstvo, kako neke zemlje u razvoju dostignu razvijene, a druge ne (Eggertsson, str. 132), do pitanja kako to da napor Zapada da pomogne nerazvijenim donosi više štete od koristi, analiza se pomera ka insitucijama.

Najbolju šansu za odgovor na ova pitanja treba da je dobila insitucionalna škola ekonomske misli. Ostavljajući doprinose na ovom planu D. Norta, DŽ. Bjukenena, O. Viljensa i drugih poznatih insitucionalista, iznosimo ineresantno viđenje i sintetički pogled R. Nelsona.² Nelson smatra neophodnim integraciju tehnološkog i insitucionalnog determinizma u teoriji ekonomskog rasta i kriza. On razmatra dve vrste tehnologije: tehnologiju u tradicionalnom

² Za metodološke stavove insitucionalne ekonomije videti: Dragoslav Kitanović, Dragan Petrović, Ogledi o metodološkim problemima savremene ekonomske nauke, Ekonomski fakultet, Niš, 2010.

smislu (kao način proizvodnje materijalnih dobara) i socijalnu tehnologiju (kao skup ekonomskih instituta) čija je funkcija smanjenje transakcionih troškova (Nelson, 2002, str. 22). Tako sada, na metodološkom planu, imamo razlikovanje transformacionih i transakcionih tehnologija i stavove nekih autora da njihova koevolucija stoji u osnovi tehnološkog progresa na globalnom nivou ekonomskog razvitka. U suštini, ovde je reč o shvatanju da tehnologija stvara ekonomske institute. Smena tehnoloških paradigmi je tada sadržajno proces *konkurencije ekonomskih instituta*, jer svakoj tehnologiji odgovara primena funkcionalno povezanih instituta kao „provodnik“ baznih tehnologija. Institucionalni karakter tehnološkog razvitka se izražava ne samo u stvaranju novih tehničkih normativa i standarda, već pre svega u pojavi i razvoju ekonomskih instituta primerenih navedenim tehnologijama.

Formiranje nove teorije ekonomskog razvitka i krize pretpostavlja sintezu institucionalne tehnološke paradigme na osnovu priznanja ključne uloge instituta u razvoju transformacionih i transakcionih tehnologija. Tako dolazimo do zaključka da je osnovni metodološki problem tehnološkog determinizma zamena realnog sadržaja ekonomskog razvoja sa tehnološkim promenama kao sredstvima ostvarenja ekonomske evolucije i progresa.

Nelsonova kompromisna tehnološka interpretacija institucija dozvoljava da se institucije mogu shvatiti i kao *ograničenja* ali kao *stimuli* za efikasno ekonomsko ponašanje. Ako se posmatraju kao način efikasnog obavljanja određene aktivnosti, tada se za kriterij efektivnosti institucija uzima nivo transakcionih troškova, tj. njihova minimizacija. Tako se dolazi do zaključka da institucije imaju smisla samo ako su transakcioni troškovi veći od nule. Kouzova teorema o maksimalnom smanjenju transakcionih troškova sada vodi u probleme. Naime, postoje efikasne institucije u razvojnom smislu, a koje dovode do rasta transakcionih troškova. Na kraju, ekonomski razvoj i napredak kroz istoriju obeležen je rastom a ne minimizacijom transakcionih troškova. Rešenje se počelo tražiti na pravcu specifičnosti ponašanja instituta u različitim periodima. Na kratak rok instituti ispoljavaju svoju ograničavajuću funkciju, a dugoročno omogućuju širenje većih mogućnosti ljudske delatnosti (progres) i slobode stvaranja. Tako se ciljna funkcija instituta ne svodi jedino na minimizaciju transakcionih troškova.

Rezultat ovakvih razmišljanja je saznanje da postoji adaptivna i evolutivna efikasnost institucija. Adaptivna je vezana uglavnom za kratak rok i minimizaciju transakcionih troškova funkcionisanja ekonomskog sistema za dati nivo njegove razvijenosti. Evolutivna efikasnost iskazuje njihovu karakteristiku da podrže sposobnosti razvoja ekonomskog sistema na viši nivo (inovacioni procesi, kooperacija, podela rada, integracija i sl.) a to vodi rastu transakcionih troškova.

Na kraju, kada se sagleda ukupan bilans institucionalne škole, stiče se utisak da većina predstavnika tehnologiji daje ključno mesto u teoriji ekonomskog razvoja i kriza. Tehnološki determinizam u teoriji ekonomskog razvoja prema tome predstavlja značajnu metodološku prepreku, kako u smislu unapređenja ovih teorija, tako i daleko više za njihovo dopunjavanje i integraciju.

Mitovi i pouke antikrizne politike

Navedena hipoteza u uvodu ovog rada i teorijski razmatrani različiti stavovi vezani za uzroke globalne krize upućuju na zaključak da vladajući ekonomski mejnstrim (neoliberalna doktrina), pa i institucionalni pravac nemaju valjan odgovor za antikriznu politiku. Doktrina na kojoj danas počivaju antikrizne politike razvijenih zemalja Zapada i Amerike je veoma čudna. Neretko se čuje da je ona kejnzijanska³, što nije tačno jer se spašavanje finansijskog sektora odvija prvenstveno monetarnom ekspanzijom (Fridmanov model). Pored monetarne ekspanzije, ove zemlje insistiraju na smanjenju javne potrošnje i tražnje uopšte, što Kejnz u ovakvim prilikama nikada ne bi uradio.

Dubina svetske krize je ogromna, ali se ona prvenstveno zbog velike finansijske intervencije razvijenih zemalja ne vidi. Uzroci krize nisu toliko ni finansijski sektor niti prevelika javna potrošnja, kako se obično tvrdi već su oni sistemskog i strukturnog karaktera i kriju se u sferi raspodele. Oni su u neskladu između proizvodnje i potrošnje, tj. konkretnije u neskladu između društvene produktivnosti rada i potrošnje, u fazi raspodele stvorenog društvenog proizvoda sveta, te na kraju u prekompoziciji svetske ekonomske moći. Kada je teško dokazati da je ključni faktor krize na strani ponude (tehnološki determinizam), a isto tako i na strani tražnje (smanjenje javne potrošnje), logično je da se naučna pažnja pomera ka neskladu između proizvodnje i potrošnje, tj. ka sferi raspodele. Globalnoj privredi, tj. njenom rastu je potrebna stalno rastuća potrošnja, praćena stalnim rastom dohotka i zarada uopšte. „Najbogatija zemlja na svetu živela je iznad svojih mogućnosti i od takvog života zavisila je snaga svetske i američke privrede. Globalnoj privredi za privredni rast bila je potrebna stalno rastuća potrošnja. Ali kako je moguće ovakav kontinuitet kada su dohotci mnogih Amerikanaca tako dugo stagnirali? Amerikancima je pala na pamet genijalna ideja: pozajmljivati i trošiti kao da im se povećavaju dohotci. I oni su trošili. Prosečna stopa štednje pala je na nulu i kod mnogih bogatih Amerikanaca koji su držali na štednji značajne svote, što je značilo da „jadni“ Amerikanci imaju velike negativne stope štednje. Drugim

³ Ovim povodom jedan ugledni srpski ekonomista je napisao: „U trenutku izbijanja krize svi postaju kejnzijanci i svi traže spas od države, bez obzira na kojoj strani ekonomsko diskursa i teorije su bili do tada. Kada se kriza bliži kraju, svi se vraćaju na stare pozicije i zaboravljaju dotadašnje iskustvo i faktografiju krize. Fakti su najveći i najprecizniji neprijatelj doktrine, pogotovu neoliberalne“ (Katić: www.standard.rs)

rečima oni su bili veoma zaduženi. Zbog onoga što se dogodilo mogli su se osećati dobro i oni i njihovi zajmodavci: oni su bili u stanju da nastave svoju trošačku „lumperajku“ a da se ne suoče sa realnošću koju karakteriše stagnacija i pad dohodaka, a zajmodavci su mogli da uživaju u rekordnim profitima koje su zasnivali na stalnom povećanju provizija“ (Stiglic, 2013, str. 32).

Bazirana na metodološkom individualizmu i ravnotežnom modeliranju, neoklasična paradigma nastoji da obezbedi matematički preciznu aparaturu, tj. izgradi precizna, za ekonomsku nauku univerzalna valjana metodološka pravila i uputstva, pa na toj osnovi analizira i razvoj i krizu privredne aktivnosti. Ravnotežni model (u teoriji poznat kao Varlasov model) bio je osnova modernoj ekonomskoj teoriji da može da procenjuje efikasnost tržišne privrede. Vladajući mejnstrim se ozbiljno dovodi u pitanje upravo zato što ovaj model predstavlja njegovo jezgro, koji prikazuje matematički lep, ali veštački, virtualni svet, koji skoro da nema veze sa stvarnošću. Ekonomska nauka je, usled toga, opterećena apriorizmima, teorijskim apstrakcijama i matematičkom formalizacijom, te je tako doživela svoje „ontološko isčašenje“ i udaljila se od ekonomske stvarnosti (Madžar, 2011, str. 127).

Ono što je često podvrgavano kritici jeste poimanje „racionalnog agenta“. Cela ekonomija je svedena na racionalno ponašanje pojedinca i njegova očekivanja. Racionalni agent poseduje sve informacije i „neverovatno je predvidiv“. Individualni agenti se često poistovećuju sa racionalnim agentima, zaboravljajući da je reč o reprezentativnom primeru koji predstavlja instrument naučne analize – teorijsku apstrakciju. Karakteristike individualnih agenata se induktivno pripisuju celom tržištu, ne vodeći računa o novostvorenim karakteristikama koje nastaju iz međusobnog delovanja, a koje mogu biti od krucijalnog značaja. Postulat racionalnosti neoklasična teorija vezuje za pojedinca i njegov sklop motivacionih faktora. Sa druge strane, nesporno je da ekonomska teorija treba da pronikne u ponašanje svih ekonomskih učesnika, i to u uslovima različitih tržišnih stanja. Tako dolazimo do ključnog pitanja: Da li je racionalnost univerzalna vodilja svim ekonomskim učesnicima, odnosno jednako karakteristična za sve ekonomske aktivnosti?

Preko ovog problema neoklasični mejnstrim prelazi „prećutno“ predpostavljajući da su svi pojedinci slični u nastojanjima kad maksimiziraju svoju funkciju korisnosti. To znači da se u neoklasičnoj teoriji polazi od pretpostavke „reprezentativne individue“ ili „reprezentativne firme“, a onda se u postupku agregacije dolazi do elemenata i informacija neophodnih za istraživanje individua i njihovog načina odlučivanja (Simon, 1992, str. 41). Međutim, bihevioralna teorija dovodi u pitanje navedene pretpostavke neoklasičara. Dovoljno je uzeti u obzir činjenicu da pojedinci nisu slični ni u pogledu preferencija, ni u smislu mogućnosti, te iz toga treba izvesti zaključak da je za objašnjenje ekonomskog ponašanja potrebno nešto više od samog postulata racionalnosti (Blaug, 1992, str. 232). To znači da je pojam

racionalnosti nemoguće posmatrati odvojeno od ostalih, prilično apstraktnih pretpostavki poput onih o homogenosti tržišnih učesnika, potpunoj informisanosti, opštoj tržišnoj ravnoteži, savršenoj konkurenciji i sl. Postavlja se pitanje da li je logički održivo istovremeno korišćenje tih brojnih pretpostavki, a sve u cilju afirmacije modela racionalnog ponašanja. Kao tipičan primer logičke neodrživosti neki autori posebno izdvajaju dve grupe nespojivih pretpostavki. Prva grupa tiče se odnosa pretpostavke o prirodno determinisanim individualnim referencijama i, shodno tome, doslednom poštovanju pravila, s jedne strane, i slobode ekonomskog izbora, s druge strane. Drugu logičku nedoslednost možemo uočiti kada pretpostavci o ograničenim resursima suprotstavimo pretpostavku o neograničenim računskim i analitičkim sposobnostima u obradi složenih informacija (Vanberg, 1994, str. 11-24).

Ravnotežno stanje u privredi, ekonomska teorija tumači kao unutrašnju stabilnost tržišnog sistema, to jest njegovu sposobnost da blokira dejstvo spoljnih faktora kako se ravnoteža ne bi narušila. To znači da makroekonomski pokazatelji ekonomske aktivnosti samostalnih privrednih subjekata dugoročno objektivno (zakonomerno) teže ka ravnotežnom stanju, čak i kada takvo kretanje ugrožava delovanje spoljnih faktora.

Ovde se odmah postavlja pitanje metodološkog karaktera: Kakva je uloga egzogenih faktora? Ograničavaju li oni kretanje ka ravnoteži, to jest sprečavaju li kolebanja koja generišu neravnotežna stanja. Naime, dinamika makroekonomskih agregata se može tumačiti kao zakonito kretanje celog ekonomskog sistema ka ravnotežnom stanju, ali se može shvatiti i kao rezultat delovanja spoljnih faktora. Metodom verifikacije i analizom empirijskih činjenica, teorija ravnoteže se ne može odbraniti ali ni osporiti.

Poslednjih godina u naučnim krugovima postoje ozbiljne rezerve kada je u pitanju teorija opšte privredne ravnoteže, a koje se, pre svega, dovode u vezu sa metodološkim individualizmom i njemu svojstvenim *pretpostavkama*. Generalno se vezuju za Mizezov stav „ako se neki pojam ili tvrdjenje pretpostavlja a priori, svako njegovo poricanje je nonsens“. Ako je već tako, ne može se kao apsurdno odbaciti tvrdjenje da stabilnost tržišnog sistema ustvari održava ciklična smena egzogenih faktora. Neko vreme je izgledalo da je teorija igara moguće rešenje problema sa kojima se suočava teorija opšte privredne ravnoteže. Nade su polagane u to što je ova teorija lansirala pristup koji se bavi strategijskim interakcijama između pojedinaca. Međutim, čini se da to ipak nije dovoljno budući da je i teorija igara jednako kao i teorija opšte privredne ravnoteže izvedena na pretpostavkama metodološkog individualizma. Iako neguju metodološki holizam, institucionalna i neoinstitucionalna škola je ostala zarobljena tehnološkim determinizmom te na metodološkom planu, svesno ili ne ide u prilog stavovima savremenog mejnstrima.

Metodološke pretpostavke i hipoteze u ekonomskoj nauci su predanalitički čin i ne podležu unapred naučnoj sumnji. Od nečega se u nauci mora poći. Međutim, te pretpostavke i hipoteze ne smeju zaboraviti činjenicu da prolaznost, tj. relativna priroda ekonomske nauke znači da ona iskazuje društvene predrasude svoga vremena. Demistifikacija ideoloških i političkih temelja onoga što se danas smatra „objektivnim znanjem“ moguće je samo afirmacijom nove naučne metodologije. Novi metodološki pristup ekonomske nauke, pored pluralizma metodoloških aparatura, mora da nosi obeležje *istorijskog i kritičkog pristupa*. Bez toga nema demistifikacije ideologije i politike u nauci ekonomije. A ona je danas puna toga i otuda njena metodološka nemoć.

Literatura

- Blaug, M. (1992) *The Methodology of Economics or How Economists Explain*, second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, N. (2008) *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. L.: Allen Lane.
- Kitanović, D. Petrović, D. (2010) *Ogledi o metodološkim problemima savremene ekonomske nauke*, Niš: Ekonomski fakultet.
- Madžar, Lj. (2011) *Iskušenje ekonomskih politika u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Minsky, H. P., (2008) *Stabilizing an unstable economy*, Mc Graw Hill.
- Nelson, R.R. (2008) What Enables Economic Progress: What are the Needed Institutions, *Research Policy*, 37 (1): 1-11.
- Palley, Th. I. (2007) *Financialization: What It Is and Why It Matters*, The Levy Economics Institute.
- Simon, H. A. (1992) *Methods and Bounds of Economics: Methodological Foundations of Economics*. Praxiologies & the Philosophy of Economics, Praxiology
- Solow E. M. (1957) Technical Change and the Aggregate Production Function, *Review of Economics and Statistics*, 39 (3): 312–320.
- Sornette, D. (2002) *Why Stock Markets Crash: Critical Events in Complex Financial Systems*. Princeton: Princeton University Press.
- Štiglic, Dž. E. (2013) *Slobodan pad, Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Vanberg, V. (1994). Rules of Choice vs Adaptive Rule Following, On the Behavioral foundations of the Social Science, In Vanberg, V. (eds.), *Rules and Choice in Economics*, Routledge, London.
- Баффет, М., Кларк Д. (2006) *Баффетологія*, Минск: Попурре.
- Дементев, В. Е. (2010) Длинные волны технологического развития и экономические кризисы, *Эволюционная экономика и финансы: инновации, конкуренция, экономической рост*, М.: ИЭ РАН.
- Каминикос, А. (2005) *Антикапиталистический манифест*, М. Праксис.
- Норт, Д. *Понимание процесса экономических изменений*, М. изд. дом ГУ ВШЭ, 2010.

THE THEORY OF CRISIS AFTER CRISIS

Abstract: The global economic system and the world crisis are a reality, and hence the challenge for modern economic theory, which is to provide a valid response to its development and overcoming the crisis. The prevailing economic theory and methodology (neo-liberal paradigm) in this field demonstrates serious defects, so this paper attempts to show that the relative nature of economic theory is in expressing the social prejudices of its time. Demystification of the ideological and political foundations of what is today considered "objective knowledge" in the economy, is only possible with the affirmation of a new scientific methodology of economics, i.e. the new philosophy of economics. The aim of the paper is to stimulate thinking and different views on this subject.

Key words: global economic system, global crisis, technological determinism, institutional determinism, financialization, methodological paradigm, demystification, methodological individualism, methodological holism, critical approach.